

A HITFELEKEZETI ERŐVISZONYOK VÁLTOZÁSAI CSONKA-MAGYARORSZÁGON.

MAGYARORSZÁG népességének felekezeti viszonyairól csak a XIX. század közepétől vannak egészen megbízható adataink. Az addigi becslés-szerű adatokkal szemben ugyanis az 1850 óta rendszeresen megismétlődő népszámlálások az összeírt népesség felekezetének megállapítására is kiterjeszkedtek.

Ha az 1910-ig elmúlt hat évtizedet két egyforma időszakra osztjuk, az egész magyar birodalomra vonatkozólag a következő arányszámokat kapjuk:

Év	R. kath.	Gör. kath.	Ref.	Ág. h. ev.	Gör. kel.	Izr.
	az összlakosság ‰-ában					
1850	47·5	10·4	13·5	7·6	17·9	2·8
1880	50·2	9·6	13·0	7·2	15·6	4·1
1910	52·1	9·7	12·6	6·4	14·3	4·5

Legnagyobb a zsidók térhódítása az első időszakban. Kívülük még a róm. katolikusok arányszáma mutat következetes gyarapodást (évtizedenként 0.6—0.7%). A gör. katolikusok szintén a gyarapodó felekezetekhez számíthatók; az első időszakban jelentkezett erős visszaszorulásukat átmeneti oknak, az ország keleti részében dúlt kolerajárványnak tulajdoníthatjuk. Ugyanez az oka a gör. keletiek nagy térvesztésének is 1850—1880 között. A két protestáns felekezetnek a népességben elfoglalt aránya évtizedről-évtizedre lemorzsolódott.

A felekezeti erőviszonyok itt bemutatott lassú, következetes eltolódásának főoka az egyes felekezeteknek különböző arányú természetes szaporodása; emellett jelentékeny szerepet játszott a második időszakban a kivándorlás is, amely igen eltérő arányban gyéritette az egyes felekezetek híveinek számát. Az áttérések folytán előállott változások azonban — amelyek egyébként állandóan a róm. katolikusok és a különböző szekták javára szolgáltak — oly csekély arányú eltolódásokat okoztak, hogy a mi kérdésünk szempontjából figyelmen kívül hagyhatók.

Kétségtelen, hogy az egyes hitfelekezetek belső propagatív erejét a születések és halálozások különbsége útján nyert természetes szaporodás mutatja legjobban. Ennek aránya felekezetenkint lényegesen különböző.

A természetes szaporodás útján 1900—1910 között a magyar birodalom lakossága 11.8% -kal nőtt. Ezzel az átlaggal szemben

a róm. katolikusok arányszáma	13.3%-kal,
a gör. katolikusok	„ 12.7 „
a reformátusok	„ 9.3 „
az ág. h. ev.-ok	„ 9.7 „
a gör. keletiek	„ 8.7 „
a zsidók	„ 14.8 „ szaporodott.

A kivándorlás és a bevándorlás hatását nagyobb időközre egész pontosan nem állapíthatjuk meg; de eléggé megbízható eredményeket kapunk, ha az egyes felekezetek *vándorlást különbözetét* kiszámítjuk. Vándorlási különbözetnek nevezzük a természetes és a tényleges népszaporodás közötti különbözetet.

E két tényező (a természetes szaporodás és a vándorlási különbözet) az egyes felekezeteknél a közelmúltban (1880—1910 közt) következőképpen éreztette hatását:

A *római katolikusok* természetes szaporodása az átlagosnál jóval kedvezőbb s vándorlási különbözetük is kisebb az országos aránynál, mert híveiknek csak kisebb része (a felvidéki tótok) lakott a kivándorlás gócpontjában; így mindkét tényező javította arányszámukat. A *gör. katolikusok* kivándorlása körülbelül az átlagos nívón van, szaporodásuk azonban kedvezőbb. A *zsidók* vándorlási különbözete — a közhittel ellentétben — kedvezőtlen, mert az észak-kelet felől jövő galíciai bevándorlásnál jóval nagyobb volt tovaáramlásuk a nyugati országok s Amerika felé. 1900—1910 között természetes szaporodásuk több mint harmadrésze (36%) ment ily módon veszendőbe (a vándorlási különbség ugyanakkor országos átlagban 28.8%). Természetes szaporodásuk ellenben valamennyi felekezet között a legkedvezőbb nem annyira a nagy gyermekáldás, mint rendkívül kedvező (alacsony) halálozási arányszámaik folytán. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy a zsidóságnak ez az előnye rohamosan csökkent; 1890—1900 között még 19%, e század első évtizedében már csak 14.8% volt híveinek természetes szaporodása. E rohamos csökkenés azóta is folytatódott; okaival később fogunk behatóbban foglalkozni.

Valamennyi felekezet között a gör. keletiek propagatív ereje a leggyengébb, aminek oka a szerbek igen magas halandósági aránya s a Marostól délre eső oláhoknál erősen elterjedt egy- és kétgyermekrendszer. A gör. keletiek vándorlási különbözete azonban nem sokkal nagyobb az átlagosnál.

A *két protestáns* felekezet természetes szaporodása jóval gyengébb a katolikusokénál: 1900-ig a kettő közül az evangélikusoké volt a gyengébb (9.6—9.4%); tíz év múlva a reformátusok kerültek alul (ref. 9.3, ág. h. ev. 9.7%). A vándorlási különbözet terén azonban a két protestáns egyház épen az ellenkező *végletet* képviseli. Igaz ugyan, hogy a reformátusok évtizedről-évtizedre szaporodásuk egyre nagyobbodó hányadát veszítik el e révén (1880—1910 közt 2.1, 5.3, végül 20%-át), ami azt mutatja, hogy a kivándorlás végül legvagyonosabb s így lakóhelyéhez legjobban ragaszkodó néprétegünk

között is elharapódzott; de mi ez az evangélikusok veszteségéhez képest, akik a felvidéki tótok és az erdélyi szászok tömeges kivándorlása folytán 1890—900 közt természetes szaporodásuknak harmadát (34.3%), végül (1900—1910 közt) 60 százalékát elvesztették. Ez a nagy vérvesztés az oka annak, hogy 1880—1910 között valamennyi felekezet között *aránylag* az evangélikusok szorultak vissza a legerősebben.

Mindezek a tények eléggé ismeretesek. Kérdés azonban, hogy *az ország mai területén a felekezeti erőviszonyok az utóbbi évtizedekben ugyanúgy alakultak-e, mint azt a fönti, az egész magyar birodalomra vonatkozó számokból láttuk.*

Ennek megismerése azért fontos, mert következtetést enged arra a másik, érdekes kérdésre is, hogy *mai területünkön a jövőben a felekezeti erőviszonyok tekintetében előreláthatólag milyen változásokra számíthatunk!*

Összeállítottam a különböző felekezetek tényleges szaporodását 1880—1910 között egyrészt a mai területen, másrészt az *anyaország* többi, elszakított részén. Íme az eredmény:

A hitfelekezetek tényleges szaporodása 1880—1910 között, *százalékokban:*

Terület	Róm. kath.	Gör. kel.	Ref.	Ág. h. ev.	Gör. kel.	Unit.	Izr.	Egyéb	Egyéb lakosság
Csonka-Magyarország	48·5	56·7	26·0	31·3	39·3	185·6	59·2	106·6	42·7
Elszakított terület	28·8	33·1	33·3	11·3	20·0	24·6	33·8	129·7	26·6

A csonka-magyarországi rész jóval kedvezőbb népszaporodást mutat fel, mint az elszakított területek; ezt a kisebb kivándorlás, a belső vándorlásnak a központi, termékenyebb részek felé való irányulása s a fővárosba való özönlés magyarázza. Az egyes felekezetek szaporodási aránya azonban a trianoni vonalon innen és túl nagyon eltérően alakul. Egyenlő viszonyok között a mai területen mindegyik felekezet szaporodási arányszámának kb. *hatvan százalékkal* kellene magasabbnak lennie a levált területek szaporodási arányszámánál. Ezzel szemben a reformátusok szaporodása a csonka hazában jóval kedvezőtlenebb, mint a többi részen, míg viszont a zsidóké, gör. keletieké majdnem kétszer, az evangélikusoké közel háromszor akkora. Igyekezünk ennek az eltérő fejlődésnek okát megfejtani.

A római katolikusok az elszakított területen a nagyarányú felvidéki és bánáti kivándorlás miatt kevésbé kedvezően fejlődtek. A görög katolikusok csonkaországi igen kedvező szaporodását a Budapestre irányult erős beözönlés s a keleti részekben (Szabolcs, Szatmár) lakó hívek igen kedvező fejlődése magyarázza. Az ág. h. evangélikusok közül az egykés (erdélyi szász) és erősen kivándorló (Felvidék) területek a határon túlra esnek, míg a mai területen a szintén egykés dunántúliakat kivéve jól fejlődtek, legjobban Budapesten és környékén. A legerősebben fejlődő zsidó telepek a trianoni vonalon túl, keleten vannak ugyan s azon innen a legtöbb helyt évtizedek óta stagnálnak vagy fogynak, mindezt azonban ellensúlyozta a fővárosi s környéki zsidóságnak óriási arányú felduzzadása.

Mellözve most a Csonka-Magyarország szempontjából csekély jelentőségű felekezeteket, fontos annak a megállapítása, hogy a reformátusok az ország északkeleti s keleti vidékein (Bánát, Erdély s a környező megyék) fejlődtek egészségesen, vagyis túlnyomórészt az elszakított területeken, míg az egykés reformátusok, a barmiakat kivéve, mind új határainkon belül maradtak. Innen van, *hogy a csonka országban valamennyi felekezet között a reformátusok fejlődtek a leggyengébben, holott az elszakított területen még a katolikusokat is megelőznék s alig maradtak el a legerősebben szaporodó zsidók mögött* (33.8—33.3%). — Valószínűnek kell tartanunk azt is, hogy a belső terület felé irányuló vándorlásban — Budapestet kivéve — a reformátusok vettek aránylag legkevésbé részt.

A felekezeteknek a trianoni vonalon innen és túl való eltérő fejlődése főleg onnan ered, hogy a mai területen a kivándorlás aránylag nem volt jelentékeny s ennél fogva *a tényleges szaporodást majdnem kizárólag a természetes szaporodás determinálta*. További ok ugyanazon felekezetnek eltérő természetes szaporodása a határon innen és túl s végül, főleg a kisebb felekezeteknél fontos tényező a fővárosba való tódulás is (gör. kath., gör. kel., zsidók).

A csonkaországi felekezeteknek 1910—1920 közötti tényleges szaporodását feltüntetető adatok nagyjában mutatják már, hogy a jövőben a felekezeti erőviszonyok előreláthatóan milyen irányban fejlődnek. A tényleges szaporodás aránya:

a róm. katolikusoknál	6.7	az evangélikusoknál	2.5
a gör. katolikusoknál	6.1	a zsidóknál	0.4
a reformátusoknál	2.3	a gör. keletieknél	17.0

százalék. A zsidók szaporodási arányát egy rendkívüli körülmény, az 1919. évi nagyarányú áttérési mozgalom nyomta le oly mélyen; a Statisztikai Hivatal szerint kb. 16.000 zsidó hagyta ott vallását s ez a fogyás a 471.000 főnyi *zsidóhitűek tíz év alatti természetes gyarapodását teljesen felemésztette*. De még egy oka van a zsidók kedvezőtlen fejlődésének: természetes szaporodási arányuknak (amely pedig az egész magyar birodalom területén valamennyi felekezet között a legkedvezőbb vett) rohamos, csökkenése.

A csekélyszámú gör. keletiek nagyarányú fogyását elsősorban a szerbeknek, kisebb mértékben az oláhoknak nemzeti államaikba való visszahúzódása magyarázza.

Az egyes felekezeteknek 1910—1920 között a mai területen való tényleges szaporodása még nem mutatja tisztán a jövő fejlődési irányát. Módosítja az eredményt a megszállott területekről való beözönlés, amely 1918—1920 között több mint háromszázezer lélekkel szaporította népességünket. Ezen menekülteknek felekezeti hovatartozásáról nincsenek ugyan adataink, de abból a körülményből, hogy nagyobb részük Erdélyből jött, melynek magyar lakossága protestáns többségű, joggal következtethetünk arra, hogy a menekültek között aránylag jóval több a protestáns, főleg református, mint a csonkaország népessége között. Ezt bizonyítja az unitáriusok nagyarányú (22.1%) s a reformátusok és evangélikusoknak a menekülők által legjobban ellepett városokban való erős szaporodása is. A reformátusok szaporodása a törvh. j. városokban 8.6, az evangélikusoké 4.8%, míg a vármegyékben csak 1.3,

111. 2.1%; ezzel szemben a róm. katolikusok a megyékben jobban szaporodtak (7%) mint a városokban. A magyar anyanyelvűeknek a megszállt területekről való átáramlása 1920 óta is folyik, de remélhetőleg véget fog érni, vagy legalább is szűkebb mederbe szorul.

A mai Magyarországból való kivándorlás az Egyesült-Államok korlátozó intézkedései következtében nem jelentékeny. Ugyancsak jelentéktelen a be- és visszavándorlás is. Oly korszakba jutunk tehát, *amelyben a felekezetek erőviszonyainak alakulására szinte kizárólag egy tényező lesz befolyással: a természetes szaporodás.*

Csonkamagyarország felekezeteinek természetes szaporodásáról eddig hivatalos adataink nincsenek; meglehetősen tájékoztatást nyújtanak azonban az elemi népiskolákba beírt mindennapi tankötelesek felekezeti viszonyai. Ha azt vizsgáljuk, hogy a beírt tankötelesek az illető felekezethez tartozó lakosságnak hány százalékát alkotják, a következő eredményre jutunk:

Róm. kath.	9.4	Református	8.4.	Gör. kel.	5.8
Gör. kath.	9.5	Ag. h. ev.	8.5	Izr.	5.2

Ezek a számok két irányban is korrekcióra szorulnak. A beírt tanulók közül hiányzanak a be nem írt tankötelesek (főleg a tanyákon, majorokon); hiányzanak továbbá a középfokú iskolák I. és II. osztályaiba járó mindennapi tankötelesek. Az iskolakerülők becslésem szerint a tanköteleseknek kb. 6%-át teszik ki; ezek között a róm. és gör. kath.-ok kétségtelenül országos arányszámuknál sokkal erősebben vannak képviselve. Ha minden tanköteles járna iskolába, száz kath. lakosra tíz el. iskolai tanuló is jutna.

A zsidók arányszáma valamennyi felekezet között a legrosszabb. Oka ennek nagyrészt a zsidó vallásúak igen nagy tódulása a (középfokú iskolákba; hisz a zsidó hitfelekezeti elemi iskolák V—VI. osztályai csakis az ország keleti részeiben népesülnek be. De kétségtelennek kell tartanunk, (hogy természetes szaporodásuk is annyira csökkent, *hogy ma már eddigi vezetőhelyükről egyszerre a legutolsó sorba jutottak.* Ezt bizonyíthatjuk már az 1910. évi népszámlálásnak az egyes felekezetek korcsoportjaira vonatkozó adataival is. Ezek ugyan csak az egész országra nézve közöltettek, de megközelítő pontossággal ki lehet számítani mai területünkre vonatkozóan is. Ezek szerint az 1—5 évesek korcsoportja az ugyanazon felekezetű lakossághoz viszonyítva

a róm. katolikusoknál	15.7%
a gör. katolikusoknál	16.6,,
a reformátusoknál	14.3,,
az ág. h. evangélikusoknál	14.4,,
a zsidóknál	11.7,,

Minden rendelkezésünkre álló adatból arra következtethetünk, hogy *mai területünkön a természetes szaporodás tekintetében egészen más a sorrend, mint a magyar birodalomban volt. A gör. katolikusok a harmadik helyről az elsőre jutottak, a róm. katolikusok megtartják sorrendben a második helyet, utánuk következnek — meglehetősen nagy távolságban — az evangélikusok, nyomukban a reformátusok s a sort zárják az elsőkből utolsókká lett zsidók.*

Mielőtt ezen jelenségek *okainak* felekezetenként való gondosabb vizsgálatára rátérnénk, szembeállítjuk az egyes felekezeteknek a lakosságban elfoglalt arányát 1880-ban és 1920-ban, országrészenként is részletezve.¹⁾

Az egyes felekezetek aránya a lakosság közt 1880. és 1920-ban, országrészenként.

Ország rész	R. kath.		Gör. kath.		Ref.		Ág. h. ev.		Gör. kel.		Izr.		Egyéb	
	1880	1920	1880	1920	1880	1920	1880	1920	1880	1920	1880	1920	1880	1920
Dunántúl	72·9	78·1	0·0	0·1	14·4	11·3	8·2	7·3	0·5	0·3	4·0	2·8	0·0	0·1
Duna-Tisza köze	69·1	70·4	0·1	0·5	19·1	15·6	4·5	4·4	0·4	0·3	6·7	8·5	0·1	0·3
Tisza jobb partja	43·6	51·0	8·4	7·8	37·1	31·7	2·1	2·1	0·1	0·1	8·7	7·2	0·0	0·1
Tiszántúl	22·0	25·9	7·4	8·1	51·3	48·0	11·1	10·5	2·8	2·3	5·3	4·9	0·1	0·3
Csonka-Magyarg.	66·4	63·9	2·0	2·2	24·3	21·0	6·9	6·2	0·8	0·6	5·5	5·9	0·1	0·2

A *római katolikusok* arányszáma az ország minden részében erősen emelkedett. Ez az emelkedés olyan általános, hogy nemcsak minden országrészben, de ezeken belül valamennyi megyei törvényhatóságban is mutatkozik s a városi törvényhatóságok közül is csak Budapesten (674—59.1), Szegeden (92.2—87.4) és Pécsen (88.7—81.6%) vesztettek tért. A nagyobb városokba ugyanis oly erős a bevándorlás, hogy ennek következtében az egyfelekezeti városokban, főleg ha környékükön nagyobb számmal lagnak más hitűek, a felekezeti kisebbségek is nagyobb erőre jutnak. Mindhárom városban a reformátusok és a zsidók beözönlése volt jelentékeny; a reformátusok szaporodása 1910—20 között Budapesten 16.2, Szegeden 42.4% volt!

Mik lehetnek okai a róm. katolikusok ezen általános előnyomulásának? Az kétségtelen, hogy kedvező természetes szaporodásuknak *erkölcsi* okai is vannak. Az „egyke” kérdésével foglalkozók, bármelyik felekezet táborához tartozzanak is, kénytelenek elismerni, hogy a róm. katolikus egyháznak a népre való hatása nálunk erősebb, mint a protestánsoké s az egy vidéken lakó, egyforma viszonyok közt élő kath. és protestáns nép szaporodása is nagy eltéréseket mutat. Ámde rá kell mutatnunk a *szociális* okokra is. Nincsenek erre vonatkozólag statisztikai adataim, de köztudomású, hogy a protestáns köznép között sokkal több a birtokos elem, mint a katolikusoknál. Magam számtalan esetben tapasztaltam, hogy vegyes felekezeti falvakban a protestánsok, még ha kisebbségben vannak is, a község vezetését kezükben tartják,

¹⁾ Megjegyzem, hogy a hivatalos beosztástól eltérőleg csak négy országrészt veszek fel s Esztergom megyét a Dunántúlhoz, Nógrád és Hont megyét a Duna—Tisza közéhez, Ung, Bereg megyét és a Tisza—Maros szögét (Csanád—Arad—Torontál) a Tiszántúlhoz csatoltam.

mert ők a föld urai, míg a katolikusok lassankint beszivárgott iparos-, nap-számos-, cseléd-elem, amely szegénységénél fogva számbeli túlsúlya dacára is háttérbe szorul. De ugyanezt látjuk országos méretekben is: a vagyonosabb, s ennek folytán műveltebb protestánsok az irodalomban, a tudományban, a politikában számarányuknál jóval nagyobb mértékben érvényesültek. — Már imost a statisztikai adatok világszerte azt igazolják, hogy minél magasabb a műveltség, a vagyoni jólét, annál jobban csökken a gyermekáldás. Viszont a legnagyobb a szaporaság azok között, akiknek semmi vagyonuk nincs, mert ott a vagyonka megóvásának gondolata nem lép föl a szaporodás gátlójaként s a gyermektől azért sem félnek, mert munkaerejét hamar tudják értékesíteni. Ez az általános törvény Magyarországon is érvényesül. Hasonlítsuk össze a, szaporodási adatokat a műveltségi viszonyokkal: minél jobban megyünk előre nyugattól kelet felé, annál kisebb műveltséget s nagyobb szaporodást látunk — felekezeti különbség nélkül, A dunántúli katolikusok 40 év alatt kb. 33%-kal szaporodtak, a tisztántúliak 71%-kal; a dunántúli reformátusok megfogytak, a tisztántúliak száma 35%-kal nőtt. Még feltűnőbb ez a zsidóságnál, amely a Dunántúl 15% abszolút fogyást szenvedett, tisztántúli — jórészt egészen más művelődési korszakban élő — hitsorsosai ellenben 34%-os gyarapodást tudtak elérni. Jelentékeny az eltérés az evangélikusoknál is (Dunántúl 11, Tisztántúl 36%). Igaz, hogy ezek az adatok a tényleges szaporodásra vonatkoznak, de lehet belőlük következtetni a természetesre is. Ha megnézzük legutóbbi népszámlálásunk külterületi adatait, rögtön megállapíthatjuk, hogy a majorok cselédsége túlnyomórészt katolikus vallású. A Dunántúl ritka kivétel számba megy a nem kath. uradalmi cselédség még azokban a községekben is, amelynek belterületén protestánsok laknak. Jellemző példa erre Baranya-vármegye siklósi járása, amelyben 1910-ben körülbelül egyenlő arányban voltak katolikusok és reformátusok, a külterületen azonban 3237 katolikkal szemben csak 440 református van. De még a Tisztántúl a 7.2% katolikust számláló Bihar majorjaiban is aránylag szép számban találunk kath. cselédséget, holott tudvalevő, hogy az uradalmi cselédség a szomszédos községekből szokott toborozódni.

De nemcsak az uradalmi majorokat látják el a katolikusok a családnál már nem foglalkoztatható fölöslegükből munkáskezekkel; megjelennek ők mindenütt, ahol a gazdasági élet fellendülése nem elégszik meg a helybeli népszaporulattal s máshonnan is vonz új munkaerőket. Voltak az országnak olyan részei, főleg a Duna—Tisza közén, ahol 1880-ban igen gyér volt a lakosság. Csakhamar megindult a homokos területek értékesítése, főleg szőlővel való beültetése. Megjelennek az új telepések: túlnyomó részük katolikus. Kiskunhalas város népsűrűsége 1880-ban km²-ként 23 volt; lakossága túlnyomórészt református (8492; kath. 5961), 1920-ban 8846 reformátussal szemben már 16.069 a kath. A külterületen, ahová a betelepülés történt, 10.187 kath. s csak 3240 ref. lakik. Az alsódabasi járásban, a főváros szomszédságában, 1880-ban egy km²-re 27 lakos jutott; 40 év óta a lakosság majdnem megkétszereződött. Bár a járás szomszédságában, erős a protestáns elem, a gyéren lakott részek benépesítésében csak a katolikusok vettek részt; a katolikusok száma 20.114-ről 41.604-re, a protestánsoké ellenben 8031-ről csak 11.358-ra tudott felszaporodni. A szomszédos kúnszentmiklósi járásban, ahol betelepülé-

sek folytán szintén gyors volt a népnövekedés, a katolikusok száma 9481-ről 26.104-re (37.1—56.9%) emelkedett. Nagykőrös ref. lakossága negyven éve nem emelkedik (16.975—17.781), a katolikusok száma azonban megduplázódott (4884—9989); a külterületen már a katolikusok vannak többségben (6311 rk., 4822 ref.). A reformátusok középpontjában, Hajdúban, ahol mindössze egy rkath. község van — az is a megye nyugati szélén — Hajdúböszörmény, Hajdúszoboszló kath. lakossága *megnégyeszerződik*, Hajdúnánáson is háromszorosra növekszik; túlnyomó részüket ott találjuk a külterület tanyáin. Íme, még e színreformátusnak vehető vidéken is, ahol a reformátusok szaporodása sem kedvezőtlen, *a munkaerőben való szükséglet katolikus bevándorlást idéz elő*. A katolikusok majdnem ilyen arányú fejlődését észlelhetjük a Tiszántúl más városaiban is.

Ha az iparos, kereskedő jellegű városokat, nagyobb ipar- vagy bányatelepek fejlődését vizsgáljuk, ugyanezt a jelenséget látjuk, igaz, hogy a fejlődő kath. városokban is történik protestáns betelepülés (Budapesten és környékén, a már említett Szegeden és Pécsen, továbbá Kaposvárt, Szombathelyt, Szolnokot), de ez jóval kisebb mérvű, mint a katolikusok előnyomulása. Miskolcon, a tiszta-jobbparti részek felvirágzó középpontjában, bár a környezetben a katolikusok és a reformátusok majdnem egyenlő számban, voltak, 40 év alatt a róm. katolikusok száma (7934—25.230) erősen túlszárnyalta a reformátusokat (8956—15.278). 1880 óta a Tiszától nyugatra négy városban (Cegléd, Kiskunhalas, Miskolc, Sátoraljaújhely) emelkedtek a katolikusok többségre. Ennél meglepőbb azonban, hogy a Tiszántúl is, -ahol 1880-ban mindössze 22% róm. kath. volt, a fejlődő városokban erősen tért foglalnak, így Debrecenben 7047-ről 19.855-re (13.8—19.2%), Nyíregyházán 4934-ről 11.043-ra (20.4—25.4%), Békéscsabán 6461-ről 11.230-ra (20—24.1%) emelkedett a számuk.

Az ipari vidékek közül csak kettőt emelek ki; mind a kettő felekezeti vegyes lakosságú. Csonka-Komárom megyében a tatai szénmedence kiaknázása a népesség rohamos szaporodását idézte elő, ennek folytán a tatai járásban a katolikusok száma 23.824-ről 48.890-re, számaránya 69.3-ról 76.9%-ra ugrott. Csonka-Magyarország Ruhr-vidékén, Borsodmegyében a bánya- és ipartelepek fejlődése (Diósgyőr, Ózd stb.) nagy tömegeket vonzott oda. A természetes vonzási területén, mint már Miskolcnál említettem, a róm. katolikusok alig voltak előnyben a többiek fölött; ennek dacára nekik jut a gyarapodás oroszlárésze s a megye lakosságában elfoglalt arányuk 50%-ról 59.7%-ra emelkedik. Jellemző, hogy ép Komárom és Borsod az á két megye, amelyben a róm. katolikusok számaránya a négy évtized alatt a legjobban fejlődött.

A róm. katolikusok főereje a Dunántúl van; onnan kelet felé fokozatosan gyengül. A Dunántúl oly erősek, hogy velük szemben a *többi felekezet nemcsak viszonylagosan veszít tért, hanem tényleg is visszafejlődik*. A Dunántúl 40 éves népszaporulata majdnem tisztán (500.000-ből 497.000) őket gyarapítja; 1910—20 között a lakosság száma 55.800-zal, a róm. kath.-oké 77.369-cel nőtt. A Dunántúl északi és nyugati részén a protestánsok — főleg evangélikusok — még jobban tartják magukat; a déli és keleti részen azonban (Baranya, Somogy, Tolna, Fejér, Veszprém), ha a fejlődés iránya meg nem változik,

a nem katolikus lakosság (protestánsok, gör. keletiek, zsidók egyaránt) a többé-kevésbé gyors kihalás útján van. Csak egy kivétel van: ahol a magyar katolikus a sváb evangélikussal összekerül, rendszeren ő szorul vissza.

A katolikusok aránylagos emelkedése a Duna—Tisza-közén a legkisebb (69.1—70.4%). Az egyes törvényhatóságokban igen jelentékenyen javult ugyan arányszámuk, ezt azonban ellensúlyozza aránylagos térvesztésük Budapesten. Nem szabad figyelmen kívül hagynunk, hogy a főváros és környéke nemcsak az ország mai területéről, hanem a most levált részekről is gyarapodott; az elszakított országrészekben a róm. katolikus lakosság aránya 1910-ben a csonkaországi 62.8%-kal szemben csak 39.7%. Valószínű tehát, hogy a beköltözők — ha ugyan a főváros fejlődni fog — a róm. kath.-ok arányszámát a jövőben Budapesten is emelni fogják.

A görög katolikus felekezetnek Csonka-Magyarországon a többivel szemben nagy helyzeti előnye van. Hívei az ország keleti, jobban szaporodó részén laknak s még ott is kiválnak kedvező fejlődésükkel; köztük van aránylag legkevesebb város lakó, noha 1880 óta ép a gör. katolikusok városiak száma fejlődött legjobban (10.756-ról 33.124-re). — A Dunántúl számuk teljesen jelentéktelen; (188: 383, 1920: 3023) nagy volt azonban beáramlásuk Budapestre és környékére; a Duna—Tisza-közén számaik 1880 óta 2318-ról 17.228-ra szökött fel. A Tiszántúl Debrecenben (1-4—3-5), Szabolcsban (18.8—19.8%) és Szatmárban (15—15.8%) sikerült a lakosságban elfoglalt arányukat emelni.²⁾

A reformátusok erőviszonyait nagyjában már az eddig előadottak is megvilágítják. Vigasztalan a helyzetük a Dunántúl délkeleti részén. *Nemcsak hogy csökken a számuk, de ez az elsorvadási folyamat még gyorsul is.* Harminc évi fogyást az utolsó tíz év veszteségével szembeállítva látjuk, hogy pl.

Baranyában	1880—1910 között	13.3	1910—1920 között	14.1	
Somogyban	„	„	4.2	„	8.5
Tolnában	„	„	0.0	„	7.0 százalék-

kos a fogyás. Ugyanezen megyékben az 1924-ben beírt ref. tankötelesek rendkívül alacsony aránya elárulja, hogy a háborús évek alatt a reformátusoknál a születéseknek amúgy is *alacsony aránya még jobban csökkent, mint a többi felekezetnél.* Egész sora van a református elemi iskoláknak, amelyekben a tanulók száma a 15, sőt 10 alá szállt. Református volt

Baranyában	1920-ban a lakosság	11.6%-a,	1924-ben az ti. isk. tanulók	8.2%-a
Somogyban	„	„	15.8	„
Tolnában	„	„	14.0	„

A reformátusoknak ez a pusztulása már régi keletű. Fényes Eleknek 1840 táján írt statisztikai művét lapozgatva, megállapíthatjuk, hogy a reformátusok 1840—1880 között is nagy tért veszítettek. Somogyban pl. arányszámuk 30.9-ről 21.6%-ra szállt alá. Az egész Dunántúl 1840—1880 között 44, 1880—1920 között már 70 ref. község lett katolikus többségűvé.

A baj a dunántúli reformátusoknál sem egyforma nagy. Az egyke

²⁾ Érdekes, hogy míg a régi Magyarországon a gör. katolikus volt — a gör. kel. után — a legkevésbé magyar felekezet, ma színmagyarságban a reformátusokkal vetekeznek; a 175-247 gör. kath. közül legfőlebb 3003 az oláh (Bihar) és ruthén anyanyelvű (Zemplénben van az egyetlen ruthén község, Komlóska).

középpontja a baranyai Ormánság és Somogy déli része. Az említett 3 megyén kívül még Fejérben és Veszprémben fogy, de már igen kis mértékben a számuk, míg a többi megyében mérsékelt szaporodást észlelhetünk.

A pusztulás szelleme átkelt már a Dunán is. A pestmegyei reformátusság általában, ha a katolikusoktól elmarad is, a főváros környékén gyors, a középső és keleti részeken mérsékelt fejlődést mutat. A dunamenti református községek fejlődése azonban elakadt; az egyke fertőzése, úgylátszik, köztük is kedvező talajra talált. Talán Tolnából jött át, ahol a Sárköz festői viseletéről híres református népe (Alsónyék, Báta, Sárpilis, Decs, Öcsény, Fadd, Gerjen) 1880 óta fogy. A pestmegyei Duna-mellék 24 községének ref. lakossága Fényes szerint 66.377 (81%), 1880-ban 60.413 (66.9%), 1920-ban 61.958 (a lakosság 51%-a) volt.

A tiszajobbparti megyék reformátussága mérsékeltén gyarapodott, épúgy a Tiszántúl déli megyéiben is, kivéve Hódmező-Vásárhelyt és Szentest, melyek ref. lakossága stagnált, 111_ meg is fogyott. Mintha az egyke itt készü'me átlopódzni a Tiszántúl reformátusai közé is. A stagnálásnak azonban más oka is van: a csongrádi és csanádi magyarság tudvalevően elég nagy számban húzódott le a Bánátba, ahol Temesvár mellett szentesi reformátusokból egy új telepés község is keletkezett Újszentes néven. A hazai reformátusság leg-életerősebb része Hajdú-, Szabolcs-, Szatmár-, Beregmegyékben lakik. E négy megyében együtt 42.7, magában Szabolcsban 50.2% a reformátusok szaporodása. *Aránylag is jól megállották e vidéken helyüket: számarányuk 40 év alatt*

Szabolcsban 38.9-ről 37

Szatmárban 66.0-ról 65.1

Beregben 75.8-ról 75 százalékra esett, a térvesztés tehát, szem-

ben az ország többi részével, minimális. A legszélsőbb keleten, Szatmárban és Beregben 1910 óta a reformátusok számaránya még javult is! Az is kedvező jelenség, hogy az 1924. évi elemi iskolai statisztika szerint e megyékben a református tanulók aránya majdnem eléri azt az arányt, amelyet a ref.-ok a lakosság között elfoglalnak. Szomorú, hogy a keleti, egészen kedvező fejlődést mutató reformátusaink közül ily kevés maradt új határaink között!

A reformátusokkal ellentétben az *evangélikusok* közül túlnyomólag az egykések maradtak az új határokon túl. A dunántúliak a mérsékelt egykének hódolnak s számarányuk lassan-lassan gyengül. Legjobban tartják magukat a baranya-somogyi svábok Dombóvár környékén. Ha Fényes Elek adatait elfogadjuk, 1840 óta 15 katolikus magyar községben ragadták a többséget magukhoz. Térhódításuk a magyarság rovására még most sem szűnt meg: 1880 óta is alakítottak új sváb földmivestelepeket Tolnában (Gindlicsalád) és Somogy megye igali és tabi járásaiban. A Duna—Tisza-közén és a Tisza jobbpartján élő evangélikus szórványok — leginkább a Felvidékről lehúzódtó tótok utódai, — kedvező anyagi körülmények közt élve — nagy részük a főváros közelében gazdálkodik — oly jól tartották magukat, hogy e gyors fejlődésű országrészekben is meg tudták őrizni a lakosságban elfoglalt arányukat (4.5.—4.4, ill. 2.1—2.1%). Legéleterősebbek azonban a tiszántúli evangélikusok, akiknek zöme a békési tótság. Igaz ugyan, hogy Békésben számarányuk 1880 óta kissé visszaesett (36—34.4%), de ennek az a magyarázata, hogy szorgalmas tótjaink a szomszédos megyékbe is áttelepedtek, ha ott nyílt alkalom

földéhségük kielégítésére. — Magában a megyében is több községben terjeszkedtek a tót (Békés 412—1315, Kondoros 1019—4365, Békésszentandrás 1025—1504) és a magyar evangélikusok (Pusztaföldvár 717—1863, Békéssámson 219—681); amellet új, virágzó községet telepítettek az aradmegyei Medgyesyegyházán (3018 ág. h. v.) s Csanádmegyében (7159—12.184 ág. h. ev.) Hódmező-Vásárhelyt (1695—2712), Szegeden (418—1773), Csongrádmegyében (1115—1751), Mezőtúron (192—840) terjeszkedtek a békési evangélikusok, Szegedet kivéve mindenütt mint önálló kisbirtokos elem. Életerejének bizonyítéka az is, hogy a tiszántúli evangélikus el. iskolai tanulók aránya (10-6) felülmúlja a tiszántúli ev. lakosságát (10-5%).

A *zsidóság*, amely a XIX. században a bevándorlás és kedvező természetes szaporodása által fejlődésben minden felekezetet messze felülmúlt, túlhaladt már virágzásának tetőpontján. 1880—1920 között ugyan emelkedett még arányszáma (5.5-ről 5.9%-ra), de 1910 óta fejlődése megállt, szaporodása az országos átlaggal (4.9%) szemben csak 0.4%. Ennek a visszamaradásnak két oka van; az egyik a természetes szaporodásnak már fentebb ismertett nagyfokú csökkenése, a másik — átmeneti jellegű — ok az 1910—20 években az áttérési mozgalom, amelynek következtében kb. 16.000 zsidó tért át különböző keresztény vallásra.

Magyarországon, mint sok más tekintetben, úgy a zsidóság jellegét illetőleg is láthatni az átmenetet kelet és nyugat között. Keleten (Románia, Lengyelország, Oroszország) a zsidóság tisztára népfaj, amely előszeretettel keresi ugyan fel a városokat, de a falvakban is tömegesen él s a szegényebb társadalmi osztályokban is (munkásság) képviselve van. Ez a zsidóság erősen zárkózott, faji jellemvonásaihoz tudatosan s a külsőségekben is ragaszkodik; nagyon vallásos s a nyugati műveltségtől távol állván, a gyermekáldást nem korlátozza: nagyon szopora. Ezen keleti zsidóság legtipikusabb magyarországi telepei mostani határainkon túl esnek ugyan, de a felső Tiszamellék zsidóságát (Zemplén, Szatmár, Szabolcs, Hajdú) még hozzájuk tartozónak tekinthetjük.

A nyugati zsidóság egészen más. Már nem népfaj, hanem inkább egy vékony, arisztokratikus társadalmi osztály. Kizárólag város, sőt majdnem csak *nagy városlakó*; művelt, vagyonos elem, amely a tőzsdét s a nagyvállalkozást tartja kezében. Ha faji különállását fenntartja is, a külsőségekhez nem ragaszkodik s legalább látszólag teljesen beolvad az őt környező nemzetbe, amelytől — kijelentései szerint — csak vallásban különbözik. A kétfajta zsidóság között nálunk nagyjában a Tisza—Sajó vonala a határ. A dunántúli és a duna—tiszaközi zsidóság mindinkább felveszi a nyugatiak jellemvonásait: otthagyja a falut, lassacskán a kisebb városokat is s mindjobban a nagyobb gócpontokban tömörül. Ez a folyamat 1910 óta még gyorsabban halad előre.

1880-ban az ország mai területének 296.018 zsidó lakosa közül 144.878 azaz 48.9% a városokban, ebből 73.030 = 24.7 Budapesten s 4 környező városban, 151.140 azaz 51.1% a falvakban lakott — 1920-ban már a 473.310 zsidó lakos közül 343.857 azaz 72.6% a városlakó s ebből 235.160 = 49.7% Budapesten s 4 környező városban. *A városlakók száma tehát 198.979 lélekkel szaporodott, a falusiaké ellenben 21.687 fővel fogyott.*

De a városlakók száma tulajdonképp még nagyobb. Van számos falu (Keszthely, Tapolca, Tata, Sárospatak, Szarvas, Kisvárd), amelyek kétség-

telenül városi jellegűek s a főváros elővárosaiban is lakik kb. 6000 zsidó. Az ily városi jellegű községekben lakó mintegy 35.000 zsidó hozzászámításával a városi zsidóság aránya 80, a fővárosban s közvetlen közelében lakóké pedig 51 százalékra emelkedik. A falun lakó zsidóság (akik nagy része ismét tömörülve a kisebb mezővárosokban, járási székhelyeken található) részben a szövetkezeti mozgalom következtében, részint a nyugati hitsorsosaihoz hasonló vágytól hajtva, a falvakból a városokba vonul. Számításom szerint volt 1920-ban

a Dunántúl kb.	26.000 falun lakó zsidó, a falusi lakosság	1.2%-a
a Duna-Tisza-közén kb.	19.000 „ „ „ „ „	1.2 „
a Tisza jobbpartján kb.	16.000 „ „ „ „ „	3.9 „
a Tiszántúl kb.	33.000 „ „ „ „ „	3.5 „

Itt is mutatkozik a nagy különbség a nyugati s keleti zsidóságunk között.

Igen nagy a művelődésbeli különbség is. Nyugatinak nevezett zsidóságunk körében hova-tovább kivétel lesz az olyan gyermek, aki legalább a középfokú iskola négy osztályát el nem végzi; a keleti, orthodox zsidóság falusi tömegei még nem érzik annyira a magasabb iskolázás szükségét.

A nagyobb műveltségnek és anyagi jólétnek, a városokba való tömörülésnek hatásai jelentkeznek már. A városi zsidó nem siet a házasságkötéssel s megszokott életszínvonalát nem hajlandó a gyermekek miatt korlátozni: az egy- vagy kétgyermekrendszernek hódol. Természetes tehát, hogy a mai Magyarország zsidóságának természetes szaporodása rohamosan hanyatlik.

Most arra a nagy különbségre akarok újabb adatokkal rávilágítani, amely a nyugati és keleti zsidók között fennáll.

Az 1—5 éves zsidó gyermekek az egész zsidó lakosság számához viszonyított aránya volt 1910-ben

a Dunántúl	11.9
a Duna—Tisza-közén	10.6
Borsodmegyében	14.6
a Tiszántúl	15.9

Az országrészek közötti eltérés még nagyobb az 1924. évi elemi iskolai statisztika adataiban:

a Dunámúl zsidó a lakosság	2.8%-a, az elemi iskolai tanulók	1.4%-a
a Duna—Tisza-közén zsidó a lak.	8.5%-a, „ „ „	4.2 „
a Tisza jobbpartján zsidó a lakosság	7.2%-a, „ „ „	5.5 „
a Tiszántúl zsidó a lakosság	4.9%-a, „ „ „	4.7 „

A nyugati zsidók közül félannyi sincs az ei. iskola padjaiban, mint amennyinek a népességben elfoglalt számuknál fogva lennie kellene, a Tiszántúl viszont e két arányszám majdnem teljesen fedi egymást.

Minthogy a hazai zsidóság túlnyomó része a „két nyugati országrészben lakik (366.250) s a keleti, százezer főnyi zsidó közül is sok a városlakó, kétségtelennek kell tartanunk, hogy — ha csak újabb keleti bevándorlás meg nem indul — a jövőben a zsidók számbeli erejének lassú csökkenése fog megkezdődni. Ez a csökkenés a *Dunántúl* már régebben megkezdődött; némely megyében számarányuk 40 év alatt a felére csökkent (Fejér 3—1.5,

Győr 2.7—1.1%). Nagyon meggyorsult a folyamat 1910—20 között, amikor abszolút fogyásuk 11.7%-ot tett ki! Három törvényhatósági várost kivéve, mindenütt megfogytak. Ez a fogyatkozás már a gyors kipusztulás képét mutatja Esztergom-megyében (a fogyás 34.4%), Győr-megyében (28.7%), Baranyában (27.8%), Fejériben (25.6%) és Tolnában, (21.6%). A többi ország-részben — a megszűnt kis megyéket nem számítva — csak Bács-Bodrogban látunk 15%-nál nagyobb fogyást. (28.3%.) Némely járásban (esztergomi, kún-szentmiklósi) s községben a tíz év alatti fogyás az 50%-ot is felülhaladta. Ahol azonban élénk, fejlődő gazdasági élet van, a zsidók száma most is gyarapodik. Legkedvezőbben fejlődtek 1910—20 közt a következő nagyobb helyeken:

Budapesten	203.687-ről	215.512-re	(szaporodás 5.8%)
Nyíregyházán	3.882 „	5.066-ra	(„ 31.0 „)
Makón	1.928 „	2.380-ra	(„ 23.0 „)
Debrecenben	8.406 „	10.170-re	(„ 21.0 „)
Békéscsabán	1.970 „	2.322-re	(„ 18.0 „)
Kisvárdán	3.036 „	3.454-re	(„ 14.0 „)
Sátoraljaujhelyen	5.730 „	6.445-re	(„ 13.0 „)
Szombathelyen	3.125 „	3.546-ra	(„ 13.0 „)

Nagy volt azonkívül szaporodásuk a főváros környékén (Kispest 73, Rákospalota 42, Cinkota 88%) s több nagyközségben (Mezőkövesd 29, Ujfehértó 26, Nyírbátor 17%).

A többi felekezet a mai Magyarországon törpe száma miatt nem játszhat szerepet s azért megelégedhetünk erőviszonyaik futólagos ismertetésével. A görög keletiek, bár számukat az itt maradt s javarészt gör. kel. vallású 4000 orosz gyarapította, végeredményben igen érzékenyen 17%-kal (10.478 fő) megfogytak. A kivonuló oláh katonasággal csak néhány száz gör. kel. oláh távozott el s az oláhok közül azóta is kevesen optáltak s költöztek el. Más-ként áll azonban a helyzet a szerbeknél. A szerbek, hogy új hódításait, amelyekben kisebbségben vannak, maguknak biztosítsák, igen erős mozgalmat indítottak a mai Magyarországon maradt fajtestvéreik optálása s áttelepítése iránt. Ennek az igyekezetüknek már a népszámlálást megelőzőleg is volt sikere s ez kifejezésre jut a szerbeklakta vidékek gör. keletijeinek megfogyatkozásában (Dunántúl 24.5, Csonka-Torontál 28.3%). Nagy változások álltak be azonban a népszámlálás óta is. Egyes falvakban a szerb el. iskolai tanulók száma 1921—24 között a negyedrésszére, sőt még jobban megcsökkent a kivándorlás folytán; így Csonka-Torontálban, ahol 1920-ban még 2652 gör. kel. szerb volt, az idén 65 el. isk. tanuló volt, ami kb. 350 léleknek felel meg. Valószínű, hogy az optálási mozgalom lezajlása után a hazai gör. kel. szerbek száma 17.131-ről ötezerre fog összezsugorodni, míg a 18.000 oláh, 5000 egyéb s a 11.000 magyar anyanyelvű gör. kel. megmarad. Valószínű, hogy a görög keletiek között hamarosan a magyarok fognak túlsúlyra jutni.

Unitárius vallású 1880-ban Budapesten kívül (119) az országban leg-főlebb 150 lehetett. Az erdélyiek betelepülésével e szám különösen Budapesten gyorsan növekedett; 1920-ban 2828 volt. A vidéken 1880 óta főleg a református vallásról való áttérés útján keletkeztek kisebb telepeik, amelyek némelyikében papjuk s tanítójuk is van. Úgy látszik azonban, hogy ezek az

áttérések, amelyek főoka valószínűleg a híveknek papjukkal való viszállya volt, nem tartósak; az unitárius telepek újra elsorvadnak (Polgárdin 1890-ben 244, 1920-ban 93, Békésben, Orosházán, Füzesgyarmaton, továbbá Hódmezővásárhelyen és Dévaványán).

Az „egyéb“ vallásúak rovatában húzódnak meg az ismeretlen vallásúak, a felekezetnélküliek s a kisebb szekták. Minthogy ezeket egymástól különválasztani nem lehet, az adatokból csak azt az általános következtetést vonhatjuk le, hogy a szekták hívői 1880 óta nagyon kevés tért hódítottak a megszervezett történeti egyházaktól. 1880-ban kb. 4000 volt az „egyéb“ vallású, 1920-ban 10.487.

Benisch Artúr.